

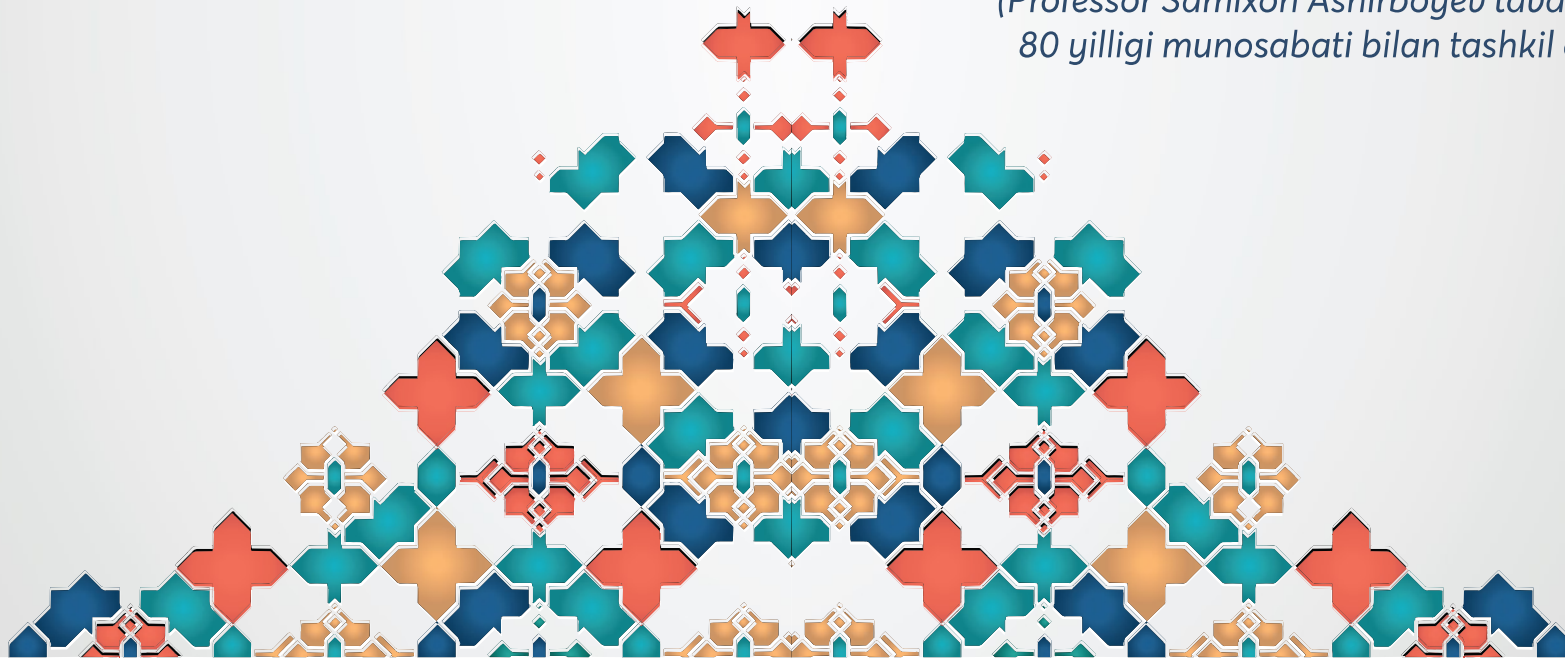

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov

filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;

Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;

Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;

Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;

Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;

Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyligi uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

3	Doç.dr. Gatibe Çingiz Kızı MAHMUDOVA, Türkmen ve Azerbaycan Dillerinde Dinî İnancı ve Halk İnancılarını Yansıtan Leksik Birimler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TREX3784	104
4	Dr. Dok. Aytac ZEYNALOVA, Azerbaycan şairi aliğa vahid'in şiirinde klasik gelenegin yeri ve çağdaş poetik arayışlar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/OSYF6928	108
5	Fariza ŞAHBAZOVA, Hindistan inglizcesi: hint dillerinden alıntılar ve etnokültürel sözcükler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GUYV4923	111
6	Doç. Oktay SAMEDOV, Aktualnye problemy ispolzovaniya folkloru v obuchenii russkomu yazıku kak inostrannomu 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CZWG9473	118
7	Dots. Aytan CƏFƏROVA, Folklorlarda "Bir" sayının simvolikasi (Azerbaycanın Naxçıvan bölgəsinin folklor nümunələri əsasında) 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/KXYG1765	120
8	Dr., Zhmagali İBRAGİMOV, The phonetic and morphological structure of the "kudretnâme" text 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YSHG6742	122
9	Gunel AHMADOVA, Cause and effect in language 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CJJJ6033	132
10	Sekine ALIYEVA, Türkiye türkçesi ile azerbaycan türkçesinin göyçe ağızları arasında ortak leksik birimler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/DAOB6191	136
11	Leyla PIRIYEVA, Informational load of the text and parcelling 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YDQR1329	139
12	Dilber CAMALI, Qadimgi turkiy yozma odgorliklarda ravishlarning tuzilish turlari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/BNWA2284	142
13	Əlnara YaXYəVA, Arxaichnye deeprichastnye suffiksy v yazıke shaxa ismaila xatai 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/NIJL4673	147
14	Pərvin BAYRAMOVA, Linguistic-pragmatic factors in effective communication 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/FJVD3339	151
15	Meryem HAMIŞOĞLU, First dictionary of Turkish «Devoni lug'atit-turk» plant names in Uzbekistan Turkish 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GOXC3737	154
16	Rugiyə KARAKOÇ, Diyaloglarda basit cümlelerin amaç ve anlamına göre türleri 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TKKE6177	162
17	Sh. Ə. NAGİEVA, Концепт времени в языке i ego vyraženie v paremiyax 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/UQAH7603	165
18	Arzu İSGENDERZADE, Qaray (karaim) turk tili: lingvistik xususiyatlari va yozuv an'anasi	170
19	Böyükxanım ƏSGƏROVA,	173

DIYALOGlarda BASIT CÜMLELERİN AMAÇ VE ANLAMINA GÖRE TÜRLERİ

TYPES OF SIMPLE SENTENCES IN DIALOGUES ACCORDING TO THEIR PURPOSE AND MEANING

Rugiyje KARAKOÇ,

Baki Dövlət Universiteti

Orcid: 0000-0002 -2636 -529X

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TKKE6177

ÖZET. *Diyalog metinlerinde kullarılan basit cümleler, konuşanın amacı ve ifade ettiğı duyğuya göre farklı türlerle ayrılmaktadır. Bu cümleler genellikle bildirme, soru, emir ve ünlem cümleleri şeklinde sınıflandırılır. Her bir cümle türü, konuşmanın anlamını ve iletişim işlevini belirleyen önemli dil unsurlarındandır. Bildirme cümleleri, herhangi bir olay, durum veya düşünce hakkında sade ve doğrudan bilgi veren cümlelerdir. Bu tür cümlelerde amaç, dinleyiciye bilgi aktarmaktır. Soru cümleleri ise bir bilgi edinmek veya karşı taraftan cevap almak amacıyla kurulur. Diyaloglarda iletişimi canlı tutan en önemli cümle türlerinden biridir. Emir cümleleri, bir işin yapılmasını isteme, buyurma veya yönlendirme amacıyla kullanılır. Bu cümlelerde çoğunlukla kesinlik ve hareket bildirimi vardır. Ünlem cümleleri ise heyecan, korku, sevinç, şaşkınlık ve öfke gibi duyğuları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tür cümleler diyaloglarda duygusal bir canlılık kazandırır. Diyaloglarda bu cümle türlerinin birlikte kullanılması, konuşmaları daha doğal, etkili ve gerçekçi hâle getirmektedir.*

Anahtar kelimeler: *Basit cümle, bildirme cümlesi, soru cümlesi, emir cümlesi, ünlem cümlesi vs..*

Annotation. Simple sentences used in dialogue texts are divided into different types according to the speaker's purpose and the emotion they express. These sentences are generally classified as declarative, interrogative, imperative, and exclamatory sentences. Each sentence type is an important linguistic element that determines the meaning and communication function of the speech. Declarative sentences are sentences that provide simple and direct information about any event, situation, or thought. The purpose of these sentences is to convey information to the listener. Interrogative sentences, on the other hand, are formed to obtain information or receive an answer from the other party. They are one of the most important sentence types that keep communication lively in dialogues. Imperative sentences are used to request, order, or direct the performance of an action. These sentences usually contain certainty and a statement of action. Exclamatory sentences are used to express emotions such as excitement, fear, joy, surprise, and anger. These types of sentences add emotional liveliness to dialogues. The use of these sentence types together in dialogues makes conversations more natural, effective, and realistic.

Key words: Simple sentence, declarative sentence, interrogative sentence, imperative sentence, exclamatory sentence, etc.

Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araçlardan biridir. İletişimin en doğal biçimlerinden biri ise diyaloglardır. Diyaloglar, bireylerin duygu, düşünce, istek ve fikirlerini karşılıklı şekilde ifade etmelerine imkân veren konuşma metinleridir. Bu metinlerde kullarılan cümle yapıları, iletişimin etkili, anlaşılır ve doğal olmasında büyük rol oynamaktadır. Özellikle basit cümleler, diyalogların temel dil unsurlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Tek bir yargı bildiren basit cümleler, konuşmanın akıcılığını sağlamakta ve düşünceyi doğrudan aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Diyaloglarda kullarılan basit cümleler yalnızca yapısal özellikleriyle değil,

ayni zamanda taʼsirdiklari maqsad va tushunma xususlari bilan ham bogʻliq. Konuşanın amacı, ruh hâli ve iletişimdeki işlevi cümlelerin türünü belirlemektedir. Bu bakımdan basit cümleler; bildirme, soru, emir ve ünlem cümleleri gibi farklı türlere ayrılmaktadır. Bildirme cümleleri bilgi verme amacı taşıırken, soru cümleleri bilgi edinme işlevi görmektedir. Emir cümleleri yönlendirme ve buyurma anlamı taşımakta, ünlem cümleleri ise duygu ve heyecanı ifade etmektedir. Diyalog metinlerinde bu cümle türlerinin bir arada kullanılması, konuşmaları daha canlı, doğal ve gerçekçi hâle getirmektedir. Özellikle edebî eserlerde karakterlerin psikolojik durumu, sosyal çevresi ve iletişim tarzı bu cümle türleri aracılığıyla daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle diyaloglarda basit cümlelerin amaç ve anlam bakımından incelenmesi, hem dilbilimsel hem de metinsel açıdan önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

“Diyalog, iki ya da daha çok kişi arasında karşılıklı konuşma, bu konuşmanın içeriği olarak tanımlanır. İnsanlararası iletişim ağı içinde diyalog önemli bir yer tutar. Özellikle ahlak eğitimi söz konusu olduğunda diyalog en temel rolü oynar. Bu nedenle diyalog kavramını açıklarken, insanlararası iletişimin çeşitli düzeylerini ayırmak ve bunlar içinde diyalogun yerini saptamak gerekir” [Onur, 1979, 21].

Dilbilim ve edebiyat alanında diyalog, kişilerin duygu, düşünce, istek ve fikirlerini sözlü biçimde birbirlerine aktarmalarını sağlayan iletişim şekli olarak tanımlanmaktadır. Diyaloglar günlük yaşamda doğal iletişimin temelini oluşturduğu gibi, edebî eserlerde de önemli bir anlatım aracıdır. Roman, hikâye, tiyatro ve senaryo gibi türlerde karakterlerin birbirleriyle konuşmaları diyalog yoluyla verilmektedir. Bu konuşmalar sayesinde karakterlerin psikolojik durumu, sosyal çevresi, düşünce yapısı ve olaylara bakışı daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Diyaloglar genellikle kısa, sade ve konuşma diline yakın cümlelerden oluşur. Soru, emir, bildirme ve ünlem cümleleri diyaloglarda sık kullanılan cümle türleridir. Diyalog, anlatımı canlı ve etkili hâle getirirken metne doğallık da kazandırmaktadır.

Soru cümleleri, bir bilgi edinmek, öğrenmek, doğrulamak ya da karşı taraftan cevap almak amacıyla kurulan cümle türleridir. Bu cümleler, iletişimin en aktif ve dinamik unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Diyaloglarda konuşmanın devam etmesini sağlayan temel yapıların başında soru cümleleri gelmektedir. Konuşmacı, soru cümleleri aracılığıyla karşı tarafın düşüncesini, bilgisini veya duygusunu öğrenmeye çalışmaktadır. Azərbaycan türkçesinde soru edatları, zamirler ve entenasyonla kurulurken, Türkçede de soru cümleleri genellikle “mi, ni, mu, mü” soru ekiyle ya da “zamirlerle kurulmaktadır. Örneğin, Zernigar Hanım kendini adamın önüne attı. Dili dolaşa dolaşa yalvarmaya başladı: — A adam, aklını başına topla. Çocuğa dokunma. Onun suçu yok. Öldürecekse beni öldür. Ne olur, sana kurban olayım, vurma, zavallıyım, yuvamı yıkma. Kocasının sakinleşmek istemediğini görünce bu kez beddua etmeye başladı: — Elin çürüsün, ona nasıl kıyıyorsun? Kolun kurusun, çocuğu bırak! Ey Allah'ım, ey insanlar, neredesiniz? Engel olun, çocuğumu öldürdü! [Şihli, 2005, 14] örneğinde ise soru anlamı soru sözcüğü aracılığıyla sağlanmıştır. Bunun yanında bazen vurgu ve tonlama yoluyla da soru anlamı oluşturulabilmektedir. Soru cümleleri yalnızca bilgi isteme amacı taşımaz; bazen şaşkınlık, merak, kuşku, eleştiri veya sitem gibi duyguları da ifade edebilir. Bu nedenle soru cümleleri, diyaloglarda hem anlam hem de duygu bakımından önemli bir işleve sahiptir. Özellikle edebî metinlerde karakterler arasındaki iletişimi canlı ve doğal göstermek için soru cümlelerinden geniş şekilde yararlanılmaktadır.

Emir cümleleri, bir kişiye bir işi yaptırmak, yönlendirmek, uyarmak veya istekte bulunmak amacıyla kurulan cümlelerdir. Bu cümle türlerinde konuşanın amacı, karşı tarafa bir hareket veya davranış meydana getirmektir. Emir cümleleri, günlük konuşma dilinde ve diyaloglarda sık kullanılan cümle türlerinden biridir. Özellikle iletişimin hızlı ve etkili kurulmasını sağlaması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Türkçede emir cümleleri çoğunlukla emir kipiyle kurulmaktadır. Bu cümlelerde yüklem, yapılması istenen hareketi doğrudan ifade eder. Örneğin, Tapdık, oğlum, arabayı yukarıdan, içeri girmeden indir. Kız Kayası'nın alt tarafındaki açıklığa

sür. Oradaki içi oyuk kavak ağacını gördün mü? İşte o ağacın dibinde bir geyik var. Arabaya koy getir [Şıhlı, 2005, 14] gibi cümleler emir cümlelerine örnek gösterilebilir. Bunun yanında emir cümleleri yalnızca buyurma anlamı taşımaz; bazen rica, öğüt, davet veya uyarı anlamında da kullanılabilir. Örneğin “Lütfen biraz bekleyin.” cümlesi nazık bir istek bildirmektedir. Diyaloglarda emir cümleleri, karakterlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve konuşma tarzlarını ortaya koymaktadır. Sert emirler otorite ve kesinlik ifade ederken, yumuşak biçimde kurulan emir cümleleri daha samimi ve nazık bir iletişim oluşturmaktadır. Ayrıca bu cümlelerde vurgu ve entonasyon da önemli bir rol oynamaktadır. Emir cümleleri, konuşmaya hareketlilik kazandıran ve iletişimin yönünü belirleyen önemli dil unsurlarından biridir. Ünlem cümleleri, konuşanın duygu ve heyecanını ifade etmek amacıyla kurulan cümle türleridir. Bu cümlelerde sevinç, korku, şaşkınlık, öfke, üzüntü, hayranlık ve heyecan gibi duygular ön plana çıkmaktadır. Ünlem cümleleri, konuşmaya duygusal bir canlılık kazandırdığı için diyaloglarda önemli bir yere sahiptir. Özellikle sözlü iletişimde konuşanın ruh hâlini ve iç dünyasını daha etkili biçimde yansıtmaktadır. Türkçede ünlem cümleleri genellikle ünlem işaretiyle kullanılmakta ve çoğu zaman vurgu ile entonasyon aracılığıyla güçlendirilmektedir. “Xoş gördük, ağa”[Şıhlı, 2005,] gibi cümleler ünlem cümlelerine örnek gösterilebilir. Bunun yanında “ah”, “eyvah”, “aman”, “hey”, “vah” gibi ünlem sözcükleri de duygu anlatımını kuvvetlendirmektedir. Diyaloglarda ünlem cümleleri, konuşmaları daha doğal ve etkileyici hâle getirmektedir. Karakterlerin psikolojik durumu, heyecanı veya tepkisi bu cümleler aracılığıyla açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Özellikle edebî eserlerde ve tiyatro metinlerinde ünlem cümleleri, anlatımın estetik gücünü artıran önemli unsurlardan biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ünlem cümleleri yalnızca duygu bildirmekle kalmaz; bazen uyarı, çağrı veya seslenme anlamı da taşıyabilmektedir. Bu nedenle ünlem cümleleri, iletişimin duygusal ve ifade yönünü güçlendiren önemli dil yapılarından biridir.

Sonuç. Diyalog metinlerinde kullanılan basit cümleler, iletişimin doğal, anlaşılır ve etkili biçimde kurulmasını sağlayan temel dil unsurlarından biridir. Tek bir yargı bildiren bu cümleler, konuşmanın akıcılığını artırmakta ve konuşan kişiler arasında hızlı bir iletişim kurulmasına yardımcı olmaktadır. Diyaloglarda kullanılan bildirme, soru, emir ve ünlem cümleleri yalnızca dilbilgisel yapı bakımından değil, aynı zamanda taşıdıkları anlam ve iletişim işlevi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bildirme cümleleri bilgi verme ve açıklama işlevi görürken, soru cümleleri iletişimin devamlılığını sağlayarak karşı taraftan bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır. Emir cümleleri yönlendirme, uyarı ve istek bildirme amacı taşımakta; ünlem cümleleri ise konuşmanın duygu yönünü güçlendirmektedir. Bu cümle türlerinin birlikte kullanılması, diyalogların daha canlı, gerçekçi ve etkileyici olmasını sağlamaktadır. Özellikle edebî eserlerde karakterlerin psikolojik durumu, sosyal ilişkileri ve duygu dünyası bu cümle türleri aracılığıyla daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Diyaloglarda basit cümlelerin amaç ve anlam bakımından incelenmesi, dilin iletişimsel işlevini anlamak açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Çünkü konuşma dilinin doğallığı ve akıcılığı büyük ölçüde bu cümle yapılarına dayanmaktadır. Ayrıca bu tür cümleler, bireylerin duygu ve düşüncelerini açık biçimde ifade etmelerine imkân tanımaktadır. Sonuç olarak basit cümleler, diyalogların hem yapısal hem de anlamsal temelini oluşturan önemli dil birimleri arasında yer almakta ve iletişimin etkili şekilde gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

1. Onur, B. (1979). Diyalog Kavramı. *Education and Science*, 4(21). <https://doi.org/10.15390/ES.1979.2171>
2. Şıhlı, İ. *Delî Kür / İ. Şıhlı*. – Bakı: Şark-Garp, – 2005. c.2. – 400 s.